

NASELJA I KRETANJE STANOVNIŠTVA U PORJEČJU KRKE

Sažetak: *Ovaj tekst dio je projekta Titius koji će se o Porječju obrađivati tri godine. Ovo je samo prva faza istraživanja o naseljima i kretanju stanovništva. U drugoj će se fazi prikazati određene strukture i promjene struktura stanovništva između dva zadnja popisa. Treća faza će se sastojati iz istraživanja stanovnika o povjerenju u državne i društvene institucije u vlastitoj sredini.*

Ovaj se tekst sastoji iz tri dijela. U prvom dijelu se govori o definicijama grada, sela i mješovitih naselja te procesa urbanizacije. Tu se postavlja pet hipoteza. U drugom dijelu se pomoću statističkih podataka vrši analiza ovih pojmova i procesa, a u trećem se izvode zaključci iz te analize.

Stanovništvo Porječja kontinuirano je raslo s manjim oscilacijama, a od 1961. je počelo opadati, s drastičnim padom između dva zadnja popisa.

Međutim, takvo kretanje ne odnosi se podjednako na sva naselja. Gradska naselja bez obzira u kojem se području nalazila imaju pad stanovništva, dok obalna seoska naselja i u ovom razdoblju pokazuju rast stanovništva.

I konačno, gradovi Porječja Krke organizirani su centralistički, jer je najveći grad tri puta veći od drugog grada po veličini, a odnos između ostalih gradova je još i veći, što ne daje dobru gospodarsku perspektivu Porječja.

Ključne riječi: *urbanizacija, litoralizacija, grad, selo, mješovito naselje.*

1. Pojmovno hipotetski okvir istraživanja

Porječje Krke obuhvaća današnju čitavu Šibensko-kninsku i manji dio Splitsko-dalmatinske županije¹, pa se može reći da je nešto veće od 2.894 km², što čini 5,20% teritorija Republike Hrvatske. U tom relativno malom prostoru

¹ Manji dio općine Muć jer potok Vrba dolazi i iz područja Crivca, Vrbe, Gornjeg i Donjeg Ogorja, Bračevića te Male i Velike Milešine i ulijeva se u Čikolu, koja se pak ulijeva u Krku. Neke iznimke postoje i u Šibensko-kninskoj županiji, ali smo ih zanemarili (npr. Naselje Ervenik je bliže Zrmanji nego Krki). U novije je vrijeme dokazano da Krka „krade“ vodu rijeci Zrmanji.

nalaze se dva nacionalna parka (Krka i Kornati), ali i veliki broj spomenika kulture (vidi Migotti, 1990.). To mu daje izuzetan značaj kako u pogledu društvenih procesa koji se u njemu razvijaju te gospodarenja prostorom, tako i u pogledu očuvanja prirodnih vrijednosti i potencijala.

Ako se područje Republike Hrvatske definira kao jedan prostorni sustav, prostor županije Šibensko-kninske bi se mogao smatrati podsustavom. Ako je tako, onda se na taj prostor mogu primijeniti određene postavke iz teorije prostornog uređenja, koje govore o odnosima i procesima u prostoru (procesima urbanizacije, deruralizacije, litoralizacije i dr.).

Da bi se ovi odnosi i procesi mogli znanstveno objasniti, neophodno je definirati pojam regije, grada, sela, urbanizacije, deruralizacije i litoralizacije.

Pojam regije potječe od latinske riječi *regio, regionis*, što znači određeni teritorij koji ima niz specifičnih i pojedinačnih karakteristika i koji se može definirati kao određena administrativna, ekonomska ili prirodna prostorna jedinica u kojoj prebiva određena društvena skupina (Vrišer, 1978.). On se uvijek povezuje s pojmom centralnoga grada, a odnosi među njima su dvosmjerni. Dok grad regiji organizira određene funkcije, a regija gradu nudi resurse potrebne za proizvodnju i radnu snagu, odnosi između grada i regije su vrlo frekventni i komplementarni. Danas je u ovom odnosu sve prisutnija teza o nodalnoj (funkcionalnoj) regiji kao otvorenom sustavu, čije su granice fleksibilne (Vresk, 1980., Vresk, 2002.).

Prema tome, regija je otvoreno područje različitih nodalno funkcionalnih utjecaja centralnoga grada koji ovise o intenzitetu funkcionalne gravitacije. Budući da unutar nje postoje ne samo ruralna, već i druga urbana naselja, ali i prostori pod šumama, poljoprivredom, prometnicama i drugim sadržajima koji imaju svoje utjecajne granice, u socijalnoj se geografiji najčešće govori o njihovoj relativnosti te hijerarhiji (od makroregije, preko regije, subregije do mikroregije). Tako je makroregionalni centar čvor koji ima utjecaj na najširi prostor i organizira najviše funkcije (u slučaju Porječja to je Split), regionalni centar ima užu gravitaciju od makroregionalnog organizirajući funkcije nižeg reda, subregionalni centar ima suženu gravitaciju i organizira funkcije još nižeg reda, a mikroregionalni centar ima samo lokalne funkcije svakodnevnog radnog, potrošačkog, kulturnog i administrativno političkog karaktera (to su gradovi i općinski centri u Županiji).

Upravo zato se može reći kako porječje Krke predstavlja subregionalnu cjelinu s ograničenom gravitacijom.²

I dok jedni smatraju kako je grad neovisna varijabla u prostoru regije jer bitno utječe na sve ono što se u regiji dešava (Mayer, 1965.), drugi pak misle da

² Različiti se autori o prostoru Porječja različito izjašnjavaju. Tako, u Geografiji SR Hrvatske (Cvitanović, (ur.), 1974.) se tvrdi da Porječje spada u regiju. Međutim, novija istraživanja (Šimunović, 1986. i Filipić, 1985.), Porječje karakteriziraju kao subregiju.

je grad zavisna varijabla jer karakteristike regije bitno određuju i karakter grada (Berry, 1965.; Hauser, 1965.). Sustav gradova tako određuje i unutarnju strukturu centralnog grada s ekonomskim i neekonomskim aktivnostima koje razvija za regiju. Tako, primjerice, veličina centra ovisi o ulozi grada, kao što o tome ovisi i određene funkcionalne zone unutar njega, jer postoji odnos između veličine rente i troškova prijevoza, kao i između troškova prijevoza i organizacije grada (Berry, 1965.).

Danas su o odnosima gradova u sustavu regije uglavnom razvijena tri sljedeća pristupa:

- 1) teorija centralnog mjesta
- 2) pravilo ranga veličine i
- 3) teorija funkcionalne korelacije s veličinom grada.

Ustanovljena je pravilnost između funkcija i broja, veličine te prostiranja gradova. Uslužne funkcije se lociraju na položaju realizacije maksimalnog profita, a centri nižega reda se smještaju u zaleđu centara višega reda i ovisi o njima. Tako se uspostavlja hijerarhija centralnih mjesta, a svaki centar višeg osigurava i funkcije nižega reda i grupu kompleksnih funkcija (Berry, 1965.).

Iako to na prvi pogled izgleda jasno, postavlja se pitanje što se može nazvati gradom. Posebno je to pitanje značajno za ovo područje jer, kao što će se vidjeti, oko gradova u Porječju postoje naselja koja ulaze u pojam grada, ali imaju karakteristike sela i socijalnu strukturu grada. O tome postoje tri skupine definicija (bihevioralna, demografska i strukturalna).

Prema **bihevioralnoj** definiciji, grad je veliki, heterogen i gusto naseljen agregat populacije na ograničenom prostoru, stalno naselje heterogenih pojedinaца koje raste imigracijama. U njemu su primarni odnosi potisnuti sekundarnim (slabe rodbinske veze, opada društveni značaj obitelji, gube se susjedski odnosi) i nestaju tradicionalne osnove solidarnosti (Wirth, 1938.).

Prema **demografskoj** definiciji, grad je prostor na kojemu proces urbanizacije stvara veliku koncentraciju stanovništva multiplikacijom točaka koncentracije i povećanjem veličine individualnih koncentracija, iz čega kao rezultat proizlazi rast udjela urbane populacije (Tistdale, 1942.).

Prema **strukturalnoj** definiciji, grad je naselje sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, izraženih društvenih odnosa i ovisnosti kvalifikacija, struktura proizvodnje i sastava stanovništva (Shevsky & Bell, 1955.). To je apstrakcija stanovnika, struktura, sredstava transporta, instalacija itd., koji su povezani funkcionalnom integracijom (Bergel, 1955.). Grad se od sela razlikuje po zanimanju stanovnika, karakteru sredine, veličini zajednice, gustoći naseljenosti, heterogenosti populacije, društvenoj stratifikaciji i diferencijaciji, mobilnosti stanovništva, sustavu

interakcija (broju i tipu društvenih kontakata). Gradom možemo zvati naselje gdje ljudi većinom rade u nepoljoprivrednim djelatnostima (Sorokin i Zimmerman, 1929.).

Respektirajući sve tri skupine pristupa, grad se integralno može definirati kao **određena manja ili veća koncentracija različitih ireverzibilnih funkcija i stanovnika na određenom relativno ograničenom i izgrađenom prostoru koja ima osnovu u povijesnom razvoju društvene podjele rada i na njoj zasnovanih specifičnih društvenih odnosa i kao takav igra mobilizatorsku ulogu u širem regionalnom prostoru** (Berry, 1965.) On nije samo sekularizacija i segmentacija odnosa, već i **mjesto gdje su biblioteke i ljudsko znanje, kolektivna ponašanja, okupljalište političkih, obrazovnih i drugih organizacija i sl.** (Sjoberg, 1965.). **Gradska populacija je heterogena, živi na ograničenom prostoru i u uvjetima visoke gustoće, socijalno je izdiferencirana, ali i podložna modi i ostalim sličnim "ludostima". Ona stvara nove vrijednosti i društvene tipove, te različite socijalne probleme** (Lee, 1955.).

Gradovi osiguravaju dobra te usluge i za stanovnike izvan grada. Urbane funkcije generalno karakterizira nodalitet, centralitet te blizina povezanih funkcija, posebno raspodjela dobara i usluga i za područja izvan grada. Da bi se dohodak mogao ostvariti, neka dobra i usluge moraju biti smještene i izvan urbanog područja (Mayer, 1965.).

Prema tome, može se reći da je grad takva društvena zajednica koja **u regiji predstavlja centralno naselje socijalno heterogene koncentracije stanovništva, sredstava i društvenih odnosa te na njima zasnovanih proizvodnih, političkih i kulturnih institucija, što stvara određeni specifičan način života različit od seoskog, koji upravo radi socijalne izdiferenciranosti prostora praćene diferencijacijom uvjeta života, stvara supkulturne cjeline.** Grad je, prema tome, **istovremeno i zavisna i nezavisna varijabla**, jer ne samo da je uvjetovan karakterom i kretanjima u širem regionalnom prostoru, već i on sam širi svoje utjecaje prema regiji, kao što i njegovi pojedini dijelovi stvaraju specifične urbane supkulture u ovisnosti od specifičnih strukturalnih i prostornih karakteristika.

Lee (1955.) navodi anonimnost, postojanje socijalne distance, idejnu pokretljivost (pod utjecajem **masovnih medija** pojedinci mijenjaju vrijednosti i norme), osjećaj nesigurnosti (zbog velikog broja kontakata) i brzinu svladavanja uvjetovanih distanci kao osnovne karakteristike urbane sredine. Međutim, u većim i srednjim gradovima postoje i vrlo intenzivne supkulture distribuirane po različitim prostorima, vezane uz socijalne karakteristike populacije, posebno u gradovima koji doživljavaju intenzivne urbanizacijske procese primajući veliki broj ruralnih doseljenika. Jer, ako je doseljena populacija brojnija od autohtone,

ona uspijeva zadržati svoje modele ponašanja, pa čak i utjecati na promjenu kulture domicilne populacije.

Budući da se gradovi razvijaju procesima urbanizacije, odnosno njihovim rastom ili transformacijom ruralnih u urbana naselja što stvara efekte na ekonomskoj komponenti populacije (Bergel, 1955.), treba reći nekoliko riječi i o njima. To su procesi u kojima se mijenja ekonomsko-socijalna i aglomeracijska struktura stanovništva i stvaraju promjene u načinu života, navikama i običajima, te odnosima među ljudima (Pjanić, 1980.). Tako je u ovom prostoru gotovo stvorena urbana aglomeracija uzrokovana razvojem turizma na obali (od Pirovca i Vodica do Primoštena i Rogoznice). Ali su stvorena i pojedina prigradska naselja za koja je teško reći jesu li urbana ili ruralna (imaju izgled sela, a strukture urbanog stanovništva).

Pod procesom urbanizacije podrazumijeva se razvitak gradova izražen porastom gradskog stanovništva i izmjenom njegove socioekonomske strukture, te svi oni procesi na selu koji vode prevladavanju razlika između sela i grada, bilo na temelju razvoja neagrarnih djelatnosti ili preobražaja poljoprivrede na suvremenim tehničkim i društvenim osnovama. Proces urbanizacije ne obuhvaća samo razvoj gradova i gradskih, te pretvaranja seoskih u gradska naselja, već i pražnjenje te napuštanje naselja udaljenih oblasti (Mihevc, 1982.).

Demografski pristup urbanizaciji kao procesu koncentracije stanovništva uvodi i četvrtu društvenu varijablu - organizaciju. Tek sve četiri varijable mogu objasniti pojam urbanizacije, način kako se on razvijao u prošlosti i kako će se razvijati u budućnosti, čime se u istraživanje uvodi kompleks varijabli koje utječu na društvene promjene (Lampard, 1965.).

Razvoj urbanizacije duguje se prirodnom priraštaju populacije, migracijama u grad i klasifikacijama naselja. Na najnižem stupnju razvoja najznačajniji je prvi element. U području Šibensko-kninske županije najznačajniji je drugi element. S osuvremenjivanjem tehnologije i društvene organizacije, imigracije postaju glavni faktor urbanog rasta (Hauser, 1965.). Urbani je rast vezan s industrijalizacijom, razvojem trgovine i prometa, tehnološke revolucije, masovnog prometa, komunikacija i povećanja migracija populacije. Urbanizam i urbanizacija su isti diljem svijeta, iako se gradovi međusobno razlikuju s obzirom na njihove kulturne karakteristike, kao i sami građani (Lee, 1955.). Osim grada i regije, tu se javljaju i seoska naselja. Neka seoska naselja nalaze se u kontaktu s gradom i u njima živi stanovništvo zaposleno u gradu migrirajući svakodnevno na posao, pa su postala rezidencijalna područja gradske radne snage. Ta se naselja statistički uključuju u pojam grada.

Za razliku od njih, seoska su naselja prostorno udaljena od grada i prilično socijalno homogena (stanovništvo se bavi poljoprivredom), iako se u zadnje vrijeme u ovome prostoru, kao i u čitavoj Dalmaciji, sve više razvijaju procesi dea-

grarizacije i na selu (Bjelajac, 1983.). Osim toga, selo karakteriziraju neposredni društveni odnosi i socijalna kontrola, tradicionalizam, zemljoradnička kultura i sitno vlasnički odnosi povezani s tradicionalizmom, siromašnim društvenim životom u relativno prirodnom ambijentu.

Kod nas, osim navedenih, kao faktori javljaju se i edukacija te recesija na Zapadu, zbog koje se veliki broj bivših seljaka koji su otišli na privremeni rad u razvijenije zapadne zemlje vratio iz inozemstva, ali ne u svoje selo, već u najbliži veći grad, a neki pridaju i vrijednostima značaj faktora urbanizacije, što može voditi naglašavanju razlika među gradovima različitih kultura, a zapostaviti njihove sličnosti (Sjoberg, 1965.). U Hrvatskoj je živjeti u gradu još uvijek pitanje prestiža.

Društvenu moć kao vrlo značajan faktor urbanizacije na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom planu navode Banfield i Meyerson (1955.). Na lokalnoj se razini ona ogleđa kao utjecaj lokalnih društvenih grupa na vlasti. Na nacionalnom planu se to očituje preko odluka o načinu razvoja zemlje. Na međunarodnom se to planu očituje kroz utjecaj kolonijalnih sila na razvoj određenih gradova ili političke odluke (npr. podjela Berlina na istočni i zapadni) te ratova (Sjoberg, 1965.).

Proces urbanizacije može se promatrati i kao proces širenja "gradskog načina života", bez obzira odvija li se on u velikim koncentracijama ili u malim, disperziranim punktovima, što je upravo slučaj u prostoru Porječja. To se najčešće svodi na širenje tzv. gradske kulture, utjecaja sredstava masovne komunikacije, preobražaja u potrošački mentalitet, razvoja masovnog prometa i sl. (Čaldarović, 1987.).

Ovome treba dodati i posljedice koje urbanizacija ima na regionalni razvoj, kao što su migracije, diferencijacija komuna na urbanizirane, one koje su u procesu urbanizacije i one koje su još uvijek izvan tog procesa i sl. (Pjanić, 1980.).

Proces urbanizacije može se pratiti i kroz raznovrsne posljedice, među koje se mogu ubrojiti i razlike u stupnju urbaniziranosti (koeficijent urbanizacije koji se mjeri udjelom gradskog stanovništva u ukupnoj populaciji područja), stupnju koncentracije (koeficijent koncentracije), ali i socijalne posljedice urbanizacije (raznolikost stupnja urbaniziranosti, ruralizacija gradova, socijalna diferencijacija i rezidencijalna segregacija, ekološki problemi, problemi novih naselja, bespravne izgradnje, identifikacije i integracije): (Čaldarović, 1987.).

U cjelokupnom trogodišnjem istraživanju bit će riječi o različitim pojavama i procesima u prostoru Porječja (o promjenama u strukturama stanovništva, o povjerenju stanovništva u društvene institucije), a u prvom tekstu koji se ovdje prikazuje bit će riječi o sljedećim pojavama i procesima:

1. broju i kretanju broja stanovnika u Porječju
2. broju i vrstama naselja te kretanju stanovništva po vrstama naselja

3. broju i kretanju stanovništva po pojedinim mikroregijama (obala, otoci, zagora)
4. odnosima između različitih vrsta naselja
5. procesima deagrarizacije, urbanizacije i litoralizacije.

U sljedećoj godini će biti riječi o sljedećim pojavama i procesima u Porječju:

1. promjenama u spolnoj i dobnoj strukturi stanovništva po tipovima naselja
2. promjenama u obrazovnoj strukturi stanovništva po tipovima naselja
3. promjenama u migracijama i strukturi migranata po tipovima naselja
4. promjenama u nacionalnoj strukturi stanovništva.

U trećoj godini istraživanja vršit će se istraživanje pomoću upitnika o strukturama stanovništva i povjerenju različitih kategorija stanovnika u državne i druge institucije.

Iz prikazanih teorijskih shvaćanja razvoja populacije, urbanizacije, deagrarizacije, odnosa između gradova u sustavu, mogu se izvući sljedeće hipoteze:

- 1) da broj stanovnika u Porječju gledano kroz dugo vremensko razdoblje u principu raste, a uz određene oscilacije uzrokovane društvenim kataklizmama drastično opada;
- 2) da će zbog emigracija i zbog drugih faktora stanovništvo ovog područja imati negativne tendencije prirodnog kretanja koje će biti uzrokovane povećanjem stopa mortaliteta i smanjivanjem stopa nataliteta;
- 3) da postoje značajne razlike između urbanih i ruralnih naselja u pogledu kretanja populacije, jer se stanovništvo gradova i mješovitih naselja u Porječju daleko intenzivnije povećava, dok stanovništvo ruralnih naselja opada, a neka su sela gotovo sasvim ispražnjena, dok su druga u procesu pražnjenja;³
- 4) da će centralistički model teorije primarnog grada biti primjereniji u Porječju nego model pravila ranga veličine, jer je Hrvatska po Ustavu unitarna centralizirana država, što se odražava i na sve njezine sastavne dijelove;

³ Osim toga, u narednim istraživanjima (2009. i 2010. godine) postavit će se sljedeće tri hipoteze:

- 1) da će se transformirati i određene strukture stanovništva, pa će emigracijska (ruralna) naselja s vremenom pokazivati sve lošije strukturalne karakteristike populacije (dobne, spolne, obrazovne i dr.), a imigracijska (urbana), pogotovo obalna, pokazivat će izrazitu strukturalnu vitalnost;
- 2) da će se zbog utjecaja ratnih događanja pokazati i promjene u etničkoj strukturi stanovništva, pogotovo u zagorskim selima, što stvara specifične druge probleme u području (gubitak stanovništva, povratak starijeg stanovništva, iskrivljenost dobne strukture, nedostatak radne snage, nezaposlenost i sl.);
- 3) da će svi ti problemi utjecati na stvaranje nepovjerenja prema državnim i lokalnim institucijama u ruralnim područjima zagore Porječja, i to tako da će u onim naseljima u kojima su problemi izrazitiji biti izrazitije nepovjerenje prema institucijama (policija, lokalna samouprava, zdravstvene i obrazovne institucije, sudstvo i dr.).

- 5) da će zbog razvoja turizma i njemu primjerene litoralizacije više rasti obalna naselja, a zagorska i otočna naselja će demografski nazadovati.

2. Područje obuhvata i temeljni pokazatelji kretanja stanovništva

Porječje ima 203 naselja, od kojih su 32 u obalnom pojasu, 7 na otocima, a najveći ih je broj u Zagori (164 naselja); i ukupno 114.488 stanovnika, što ukazuje na vrlo malu gustoću naseljenosti, dva puta manju nego u Hrvatskoj općenito (38,95: 78,50 stanovnika na km²)⁴.

Prema popisu 2001. godine, u Porječju Krke živjelo je samo 2,58% stanovništva Hrvatske. Ako se kretanje stanovništva promatra u kraćem vremenskom razdoblju, očito je da i apsolutni broj stanovnika i njihov udjel u ukupnom stanovništvu Republike značajno opada. Tako, iako je broj stanovnika između 1991. i 2001. opao i u Hrvatskoj s 4,784.265 na 4,437.460 (indeks = 93), u porječju Krke broj stanovnika pao je s 154.311 na 114.488 (indeks = 74). Uzrok pada broja stanovnika i u jednom i u drugom prostoru je zadnji rat, zbog kojega je ne samo izbjeglo srpsko stanovništvo kojega u postotku ima više u porječju Krke nego što je prosjek Republike, već i veliki broj prognanika hrvatske nacionalnosti od kojih se samo manji broj vratio u mjesto stalnog boravka (oni koji su bili rođeni prije rata su odrasli, oženili se, završili škole i ostali u mjestu u kojem su bili prognanici). Tako je udjel stanovništva porječja Krke u ukupnom stanovništvu Hrvatske opao s 3,23% u 1991. na 2,58% u 2001. godini.

⁴ Gradovi su Šibenik, Knin, Drniš, Skradin i Vodice, a općine Promina, Biskupija, Kijevo, Ružić, Civljane, Unešić, Kistanje, Ervenik, Bilice, Primošten, Rogoznica, Pirovac, Murter, Tribunj i dio općine Muć iz Splitsko Dalmatinske županije.

Kartogram 1. Područje obuhvata (porječje Krke)

Ako se, međutim, broj stanovnika prati u dužem vremenu (od 1857. kao prvog poznatog popisa stanovništva do 2001. kao zadnjeg popisa), vidjet će se kako se u prvih stotinjak godina udjel stanovništva Porječja u ukupnom stanovništvu Hrvatske, s malim oscilacijama, kretao oko 4%, kao i da je nakon 1961. godine taj udjel počeo opadati (1971. na 3,67%, 1981. na 3,34%, 1991. na 3,23%), dok je 2001. godine iz već spomenutih razloga drastično opao s indeksom udjela 80.

Tablica 1. Broj stanovnika u Hrvatskoj i porječju Krke po nekim popisima od 1857.-2001.

Godina popisa	Broj stanovnika		% stanovništva Porječja
	Hrvatska	Porječje Krke	
1857.	2181499	87043	3,99
1900.	2854558	118247	4,14
1931.	3785455	145007	3,83
1948.	3779858	149447	3,95
1961.	4159696	163910	3,94
1971.	4426221	162533	3,67
1981.	4601469	153480	3,34
1991.	4784265	154311	3,23
2001.	4437460	114488	2,58

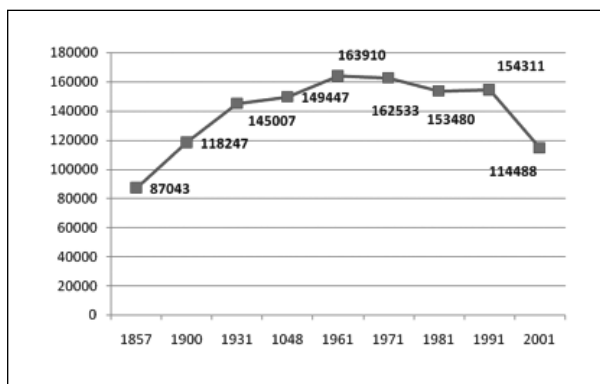
Iz prikazane se tablice 1 i grafikona 1 jasno vidi kako je broj stanovnika u Porječju rastao od 1857. sve do 1961. godine, a nakon toga je pod intenzivnim procesima urbanizacije (prema Zagrebu, Zadru, Splitu i Šibeniku) počeo opadati sve do 1991., nakon čega je zbog rata taj pad bio drastičan.

Iako je i broj stanovnika Hrvatske između dva zadnja popisa iz već spomenutih razloga (iseljavanje zbog ratne situacije) opao s 4,784.265 na 4,437.460, taj pad je daleko izraženiji u porječju Krke, pa i udjel stanovništva Porječja u ukupnom stanovništvu Hrvatske između dva zadnja popisa drastično opada (s 3,23% na 2,58%)⁵.

Prvi popis stanovništva 1857. bilježi u ovom prostoru oko 87.000 stanovnika. Početkom 20. stoljeća taj se broj popeo na oko 118.000, a na popisu prije II. svjetskoga rata zabilježeno je čak oko 145.000 stanovnika. Na prvom poslijeratnom popisu broj stanovnika je samo nešto porastao (za oko 4.000), a najviše je stanovništva zabilježeno 1961., kada je broj stanovnika iznosio oko 164.000. Iza toga popisa je broj stanovnika opadao u svim popisima, a prema zadnjem popisu je on bio nešto ispod razine početka 20. stoljeća (oko 114.500 stanovnika).

Iz prikazanoga se jasno vidi kako opadanje stanovništva u Porječju Krke nije samo rezultat zadnjega rata već da je ono započelo čak nakon 1961. godine, ali da se zbog utjecaja rata stanovništvo drastično smanjilo⁶.

Graf 1. Kretanje broja stanovnika Porječja 1857.-2001.

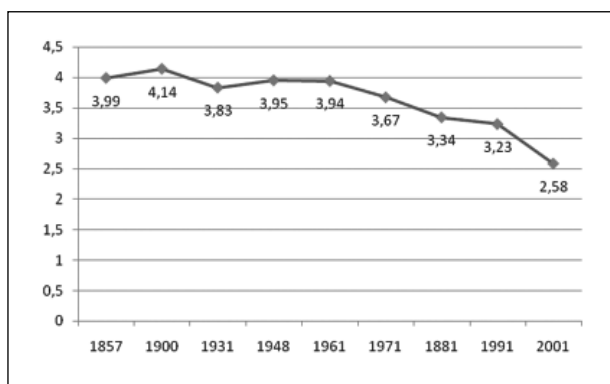

⁵ Dok stanovništvo Hrvatske opada s indeksom 93, stanovništvo Porčje opada s indeksom 74, a indeks udjela stanovništva Porčje u ukupnom stanovništvu Hrvatske iznosi 80 (vidi tablicu 1 i graf 2, 3 i 4).

⁶ Dok je u razdoblju 1961.-1971. broj stanovnika opao za 138 stanovnika godišnje, u razdoblju 1971.-1981. se taj pad povećao na 905 stanovnika godišnje, da bi u razdoblju 1981.-1991. bio zabilježen minimalan rast od 83 stanovnika godišnje, a u zadnjem razdoblju je broj stanovnika zbog utjecaja rata drastično pao na oko 4.000 stanovnika godišnje (područje je bilo okupirano kada je prognano hrvatsko stanovništvo koje se u malom broju nakon oslobođenja vratilo, a nakon oslobođenja 1995. je gotovo svo srpsko stanovništvo izbjeglo).

Sukladno tome, udjel stanovništva ovog područja u ukupnom stanovništvu Hrvatske ima daleko veći pad nego što je slučaj s apsolutnim brojevima. Relativno gledano, pad udjela stanovništva u ukupnom stanovništvu Hrvatske je gotovo kontinuiran, pa od 4% u 1857. pada na 2,58% u 2001. godini. Jedina dva minimalna udjela koja rastu su udjel između 1857. i 1990. (s 3,99% na 4,14%) i u razdoblju 1931-1948. (s 3,83% na 3,95%), dok je nakon toga zabilježen kontinuirani pad udjela stanovništva područja u ukupnom stanovništvu Hrvatske. Razlog tome su daleko intenzivnija iseljavanja u okolne gradove i druga područja iz kraja koji je bio daleko pasivniji od prosjeka Hrvatske (glavna djelatnost, osim u gradovima Šibeniku, Kninu i Drnišu bila je poljoprivreda, a u Drniškom kraju do sredine 60-tih godina 20. st. i rudarstvo, u kojem su rudari isključivo bili ljudi sa sela). Čak ni razvoj turizma u obalnim gradovima i selima nije pridonio drugačijim trendovima razvoja populacije.

Graf 2. Kretanje udjela stanovništva Porječja u ukupnom stanovništvu Hrvatske u razdoblju 1857.-2001.

To se nedvosmisleno može vidjeti iz praćenja baznih i lančanih indeksa kretanja stanovništva Hrvatske u usporedbi s kretanjem stanovništva Porječja, te s kretanjem udjela stanovništva Porječja u ukupnom stanovništvu Hrvatske.

Tako se iz grafikona 3 i 4 jasno vidi kako stanovništvo Porječja prati stanovništvo Hrvatske sve do 1961. godine, nakon čega bazni i lančani indeks Porječja naglo opada u odnosu prema indeksu kretanja stanovništva Hrvatske, dok udjel stanovništva Porječja značajno opada u odnosu prema prva dva pokazatelja.

Nakon 1961. godine bazni indeks kretanja stanovništva Hrvatske iz popisa u popis raste sa 186, na 203, 211, 219, a u zadnjem razdoblju pada na 203, dok bazni indeks kretanja Porječja od 1961., kad je bio identičan s indeksom Hrvatske, gotovo stagnira u 1971., 1981. i 1991., da bi 2001. pao na 132. Isto-

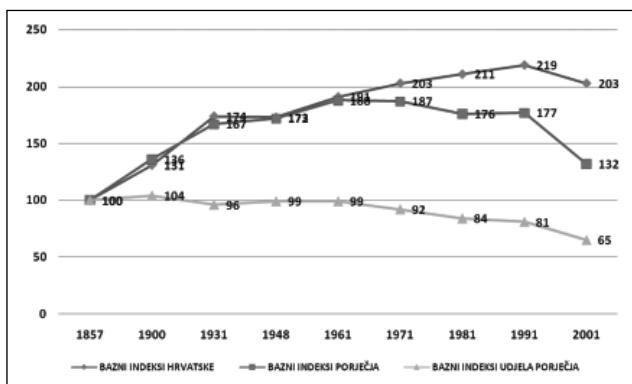
vremeno indeks udjela stanovništva Porječja u ukupnom stanovništvu Hrvatske kontinuirano opada od 1961. godine (na 92 u 1971., 84 u 1981., 81 u 1991., i čak 65 u 2001.).

Vrlo su slična i kretanja lančanih indeksa, što se vidi iz grafikona 4. Jedina razlika između grafikona 3 i grafikona 4 jest u tome što su u grafikonu 4 tendencije sva tri indeksa prilično orijentacijski ujednačena u odnosu na grafikon 3, iako se iz njega mogu izvući identični zaključci.

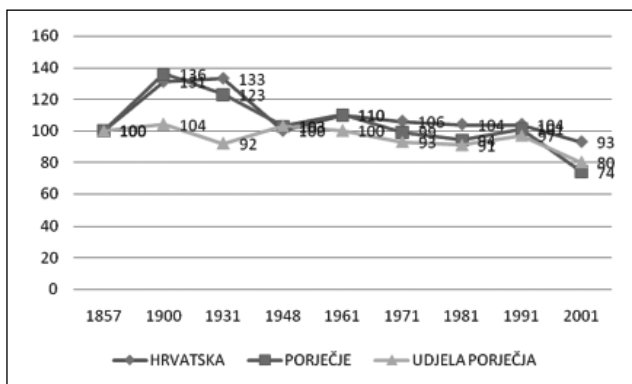
Sve to ukazuje na značajan i apsolutan i relativan pad stanovništva Porječja od 1961., a posebno nakon 1991. godine.

Sukladno prikazanome, dokazana je prva hipoteza koja glasi da broj stanovnika u Porječju, gledano kroz dugo vremensko razdoblje, u principu raste, ali uz određene oscilacije uzrokovane društvenim kataklizmama drastično opada, ali i opadanjem prirodnog prirasta ne samo u Hrvatskoj, već i u ostalim zemljama jugoistočne Europe (izuzev Kosova).

Graf 3. Bazni indeksi kretanja stanovništva Porječja 1857.-2001.

Graf 4. Lančani indeksi kretanja stanovništva u razdoblju 1857.-2001.

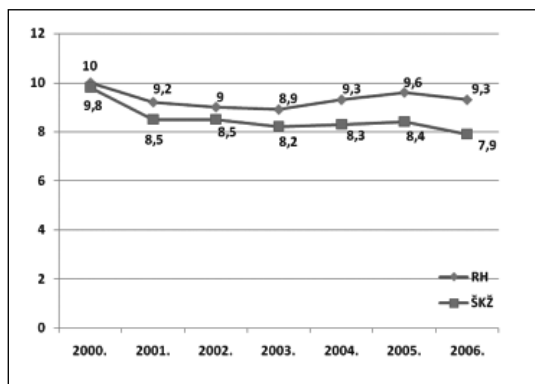
3. Prirodno kretanje stanovništva

Što se tiče prirodnog kretanja stanovništva u Porječju, a nešto manje izraženo i u Hrvatskoj u cijelosti, ono ima negativne tendencije.

Tako je stopa nataliteta niža, a stopa mortaliteta viša nego u Republici. I dok stopa nataliteta ima tendenciju pada, stopa mortaliteta ima tendenciju rasta, što rezultira negativnim prirodnim prirastom i u Šibensko-kninskoj županiji i u Republici u cijelosti.

Sve stope prirodnog prirasta su već od 1991. godine negativne i u Šibensko-kninskoj županiji i u Republici Hrvatskoj u cijelosti (Bjelajac, 2003.).

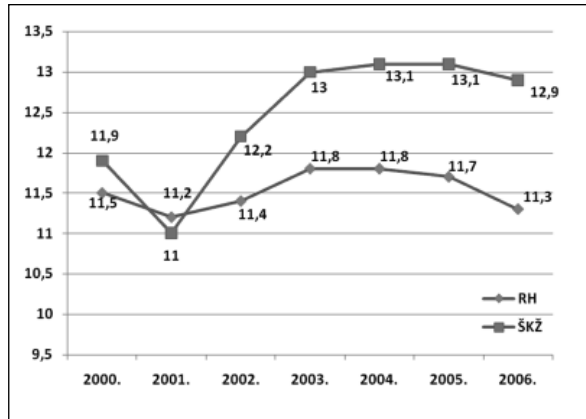
Graf 5. Stope nataliteta u Porječju i RH u razdoblju 2000.-2006.

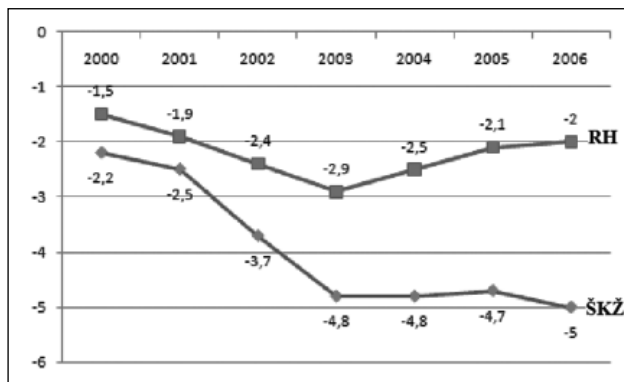
Stopa prirodnog prirasta koja od 2000. godine u Porječju ima kontinuiranu tendenciju pada, za razliku od Republike Hrvatske gdje od 2003., iako negativna, pokazuje tendenciju rasta, dosegla je u 2006. godini vrhunac od -5 promila (što je za 3 promila nepovoljnije nego u Hrvatskoj u cijelosti).

Ako se ima u vidu da je prosječna stopa prirodnog prirasta u ovom razdoblju -4, onda se dolazi do zaključka da je stanovništvo od 2001. do danas opalo za 3.664 stanovnika, pa se može uzeti realnom činjenica da danas u Porječju ima samo oko 111.000 stanovnika. Pretpostavljeni gubitak stanovništva povezan je sa strukturalnim promjenama izazvanim iseljavanjem velikog dijela Srba i poremećajima spolne i dobne strukture stanovništva.

Graf 6. Stope mortaliteta u Porječju i RH u razdoblju 2000.-2006.

Graf 7. Stope prirodnog prirasta u Porječju i RH u razdoblju 2000.-2006.

Iz prikazanoga je dokaziva i druga hipoteza koja glasi da će zbog emigracija i drugih faktora stanovništvo ovog područja imati negativne tendencije prirodnog kretanja, koje će biti uzrokovane povećanjem stopa mortaliteta i smanjivanjem stopa nataliteta. Iz toga slijedi da dio smanjivanja broja stanovnika otpada na prirodne faktore, dok se dio odnosi na pojačane emigracije iz ovog područja.

4. Kretanje stanovništva u gradskim, seoskim i mješovitim naseljima

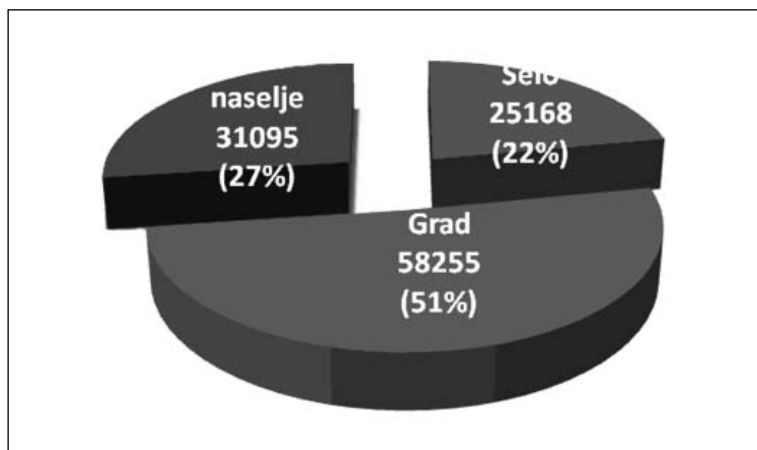
Prema postojećoj administrativno-teritorijalnoj podjeli, naselja su podijeljena u pet gradova i 15 općina (u Porječju ima čak 198 seoskih naselja).

Prema popisu 2001. godine, 58.255 stanovnika Porječja (oko 51%) živi u gradovima, 27% u mješovitim naseljima i 22% u selima⁷. Koeficijent urbanizacije u Porječju manji je od hrvatskoga (u Hrvatskoj je 69,4% urbanog stanovništva). Iz toga slijedi kako je Porječje za 23% manje urbanizirano od prosjeka Hrvatske.

Za mješovita naselja se, međutim, ne može reći da su nastala pod utjecajem procesa suburbanizacije, jer su ona tu oduvijek bila, ali su imala ruralni karakter koji se zbog blizine grada promijenio (poljoprivrednici su promijenili zanimanje u urbano, ali su ostali živjeti u mjestu boravka, što im pruža određene prednosti).

Ako se promatra u dužem vremenskom razdoblju, urbano stanovništvo je relativno kontinuirano raslo. Tako je 1857. godine bilo samo 11.166 (12,8%) urbanog stanovništva u Porječju, pa je u ostalim popisnim godinama imalo postupni rast sve do 58.255 stanovnika (ili 50,9%) u 2001. godini, sa značajnim oscilacijama zbog oba rata (veći je pad urbanog stanovništva napravio zadnji nego Drugi svjetski rat).

Graf 8. Udjel gradskog, mješovitog i seoskog stanovništva 2001.

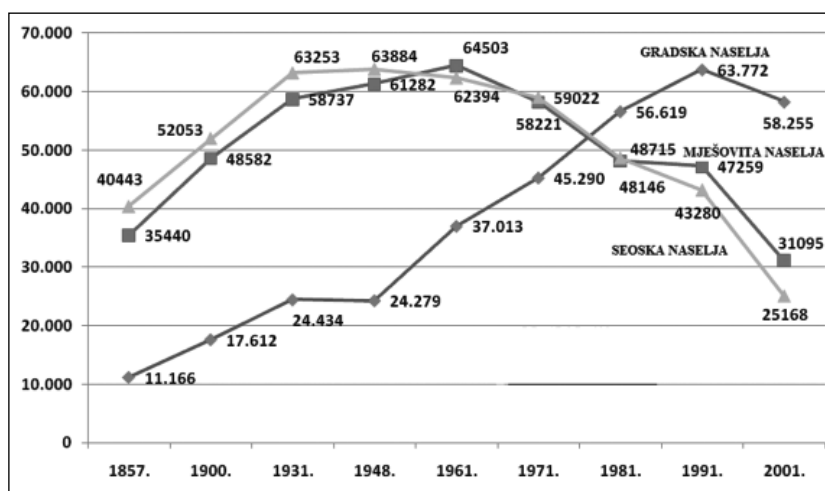

Iz grafikona 9 je očito da ni zadnji rat nije relativno utjecao na porast udjela gradskog stanovništva Porječja, jer je određeni broj stanovnika u ruralnim područjima odselio, bilo u obalna urbana područja ili izvan zemlje.

⁷ Postavlja se pitanje jesu li to prava prigradska naselja. Dok kod Šibenika to jesu jer stanovnici okolnih po izgledu ruralnih naselja rade u Šibeniku, kod naselja koja pripadaju gradu Skradinu to nije slučaj, jer u Skradinu i nema puno radnih mjesta.

Iz prikazanoga je vidljivo da broj urbanih stanovnika s određenim oscilacijama stalno raste, što nije slučaj s brojem stanovnika mješovitih i seoskih naselja u kojima on raste do 1961., odnosno do 1948. godine, nakon čega pokazuje pad broja stanovnika (pogotovo u godinama rata, kada je broj stanovnika manji nego što je bio 1857. godine). Budući da se mješovita i seoska naselja ponašaju identično, može se slobodno reći da su i jedna i druga ruralna naselja. Interesantno je da se tendencija pada mješovitih naselja razlikuje od ostalih dijelova Hrvatske (Štambuk et al., 2002.). Ova je tendencija u Porječju vjerojatno uvjetovana nedavnim ratnim događanjima, pa je možda jače izražena nego u drugim dijelovima Dalmacije (usporedi Bjelajac, 1981.a, i 1981.b.).

Graf. 9 Kretanje broja stanovnika u gradskim, seoskim i mješovitim naseljima u Porječju

Slika 1. Skradin: najmanji grad u Porječju

I naredni grafikon to jasno pokazuje, jer se stanovništvo i kod seoskih i kod mješovitih naselja s malim oscilacijama kreće gotovo identično, s izraženim tendencijama pada udjela ruralnog i stanovništva mješovitih naselja u ukupnom stanovništvu Porječja. Taj udjel i u jednom i u drugom slučaju u 2001. godini pada za gotovo dva puta u odnosu na 1857. godinu. Istovremeno, postotak stanovnika koji žive u gradskim naseljima u kontinuitetu raste, pa je od 13% koliko je bilo gradskog stanovništva 1857. došao na 51% u 2001.

To je sve uočljivo i ako se promatra kretanje urbanog, ruralnog i stanovništva mješovitih naselja putem baznih i lančanih indeksa. Iz narednog grafičkog priloga uočljivo je da bazni indeksi stalno rastu, dok lančani indeksi rastu od 1857. do 1900., a nakon toga osciliraju u pravcu pada, pa rasta, pa opet pada između 1961. i 1971. godine i nadalje do zadnjeg popisa (indeks 91).

Slika 2: Boraja: mješovito naselje Šibenika

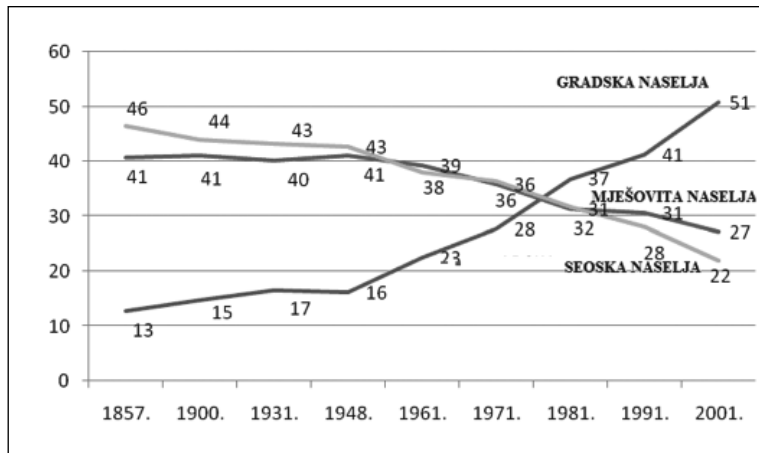
Slika 3: Primošten—netipično seosko naselje, i Kijevo—tipično seosko naselje

Osim gradova, u Porječju se nalazi još 15 općina.⁸ Sva ova ruralna naselja, čije centre predstavljaju naselja koja imaju ime općine, prema popisu iz 2001. broje 25.168 stanovnika, što je za 18.112 stanovnika manje nego prema prethodnom popisu, kada su ova naselja imala 43.280 stanovnika (indeks = 58). U ovim ruralnim naseljima još uvijek se nije vratila većina izbjeglih i prognanih stanovnika, pa je populacijski gubitak tako visok. U prošlosti, međutim, ova su ruralna naselja bila daleko brojnija po stanovništvu i u pojedinim popisnim godinama imala su čak oko 64.000 stanovnika (primjerice 1948. godine, kada je broj stanovnika bio veći nego u svim gradskim naseljima Porječja)⁹.

Iz svega ovog slijedi kako su procesi urbanizacije u Porječju uzeli maha, uz određeni pad broja stanovnika u razdoblju nakon Domovinskog rata, čime je djelomice dokazana treća hipoteza, ali da drugi dio hipoteze koji govori o rastu broja stanovnika mješovitih naselja nije dokazan. Štoviše, dokazano je kako broj stanovnika i udjel stanovništva mješovitih naselja u ukupnom stanovništvu Porječja opada, kao što je slučaj i s ruralnim naseljima u Porječju. Iako je 51% stanovništva u Porječju urbano, koeficijent urbanizacije je tu daleko niži nego u Hrvatskoj u cjelini.

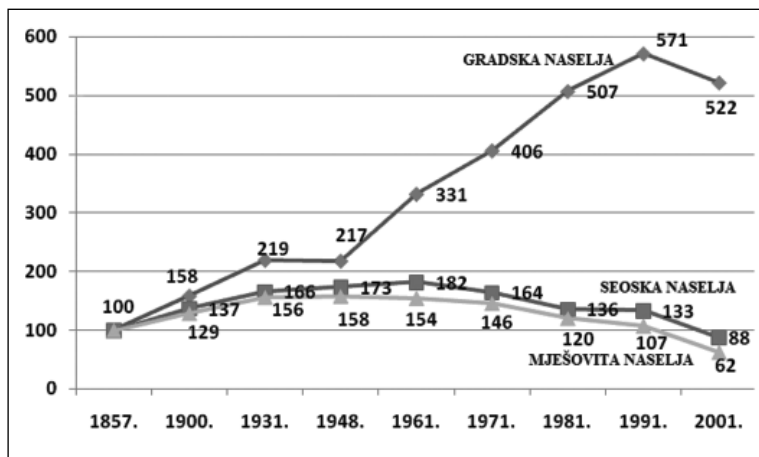
Graf 10. Kretanje udjela stanovništva u gradskim, mješovitim i seoskim naseljima u ukupnom stanovništvu Porječja u razdoblju 1857.-2001.

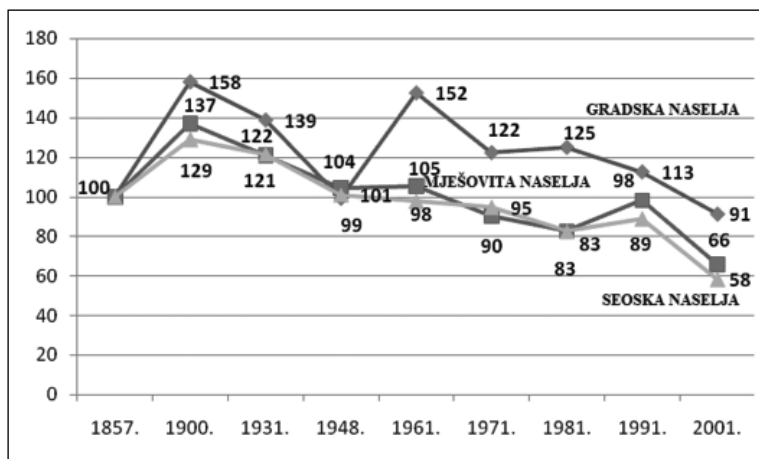
⁸ To su općine: Biskupija (8 naselja), Cijlpane (2 naselja), Ervenik (5 naselja), Kijevo (1 naselje), Kistanje (14 naselja), Murter (2 naselja), Oklaj (Promina), Pirovac (3 naselja), Primošten (7 naselja), Rogoznica (10 naselja), Ružić (9 naselja), Tisno (5 naselja), Unešić (16 naselja) i dijelovi općine Muć (6 naselja).

⁹ Gradska naselja nisu dostigla ovaj broj stanovnika ni u jednom popisu od 1857. godine do danas.

Graf 11. Kretanje baznih indeksa po tipovima naselja 1857. - 2001.

Graf 12. Kretanje lančanih indeksa po tipovima naselja 1857. - 2001.

5. Gradovi u Porječju

Budući da je centralizam jedan od temeljnih društvenih odnosa u prostoru Hrvatske koji je prisutan već duže vrijeme u ovim prostorima, može se očekivati da su i gradovi organizirani po principima teorije centralnog mjesta, a ne po ekonomski daleko povoljnijem modelu pravila ranga veličine koji daje maksimalne gospodarske efekte (Bjelajac, 2001.). Po principu teorije centralnog mjesta, prvi grad u sustavu prostora (u ovom slučaju Zagreb) trebao bi imati nekoliko puta više stanovnika nego drugi grad u sustavu (u ovom slučaju je to Split). Za razliku od toga, po pravilu ranga veličine, drugi grad po veličini trebao bi imati samo dva puta manje stanovnika od prvog grada, treći grad bi se trebao sadržavati tri puta u prvome gradu itd.

U sustavu hrvatskog prostora, međutim, drugi grad u sustavu se sadrži čak četiri puta u prvome gradu, a treći grad nije tri puta, nego tek pet puta manji od prvoga grada (Rijeka), četvrti grad (Osijek) je šest puta manji od prvoga grada itd. Šibenik, koji je deseti grad po veličini, trebao bi se po pravilu ranga veličine sadržavati deset puta u prvome gradu u sustavu, a on je čak petnaest puta manji od prvoga grada.

Što se tiče Porječja Krke, ovakav centralizam odrazio se bitno i na ovo područje. Najveći grad u Porječju je Šibenik, koji je bez prigradskih naselja, prema popisu iz 2001. godine, imao 37.060 stanovnika. On je i središte Županije, i spada u hrvatske gradove srednje veličine (Rogić i Salaj, ur. 1999.). Njemu se mogu dodati još 32 okolna ruralna naselja koja broje 14.493 stanovnika¹⁰. U odnosu prema popisu iz 1991., Šibenik je, kao i ostali gradovi ovog prostora (izuzev Vodica), po broju stanovnika opao za 3.952 stanovnika (indeks iznosi 90).

Drugi grad po broju stanovnika je Knin, koji je prema popisu 2001. brojio 11.128 stanovnika, po čemu spada u manje gradove. Umjesto da kao drugi grad u sustavu subregije po pravilu ranga veličine ima 19.000 stanovnika, on ima samo 11.000 stanovnika. Broj stanovnika Knina se sadrži tri, a ne dva puta u broju stanovnika Šibenika. I on je zbog rata i iseljavanja stanovništva po broju stanovnika između dva zadnja popisa opao za 1.203 stanovnika, odnosno s indeksom 90 (1991. imao je 12.331 stanovnika). Neposredno pod utjecajem rata moglo se očekivati kako je populacijski gubitak daleko veći, ali se jedan broj izbjeglica vratio (većim dijelom staro stanovništvo), a dijelom su se u Knin naselili Hrvati, izbjeglice iz srednje Bosne. Pod područjem grada Knina podrazumijeva se još 12 ruralnih naselja koja broje 4.062 stanovnika¹¹.

¹⁰ Naselja grada Šibenika su: Bilice, Boraja, Brnjica, Brodarica, Čvrlevo, Danilo, Danilo Biranj, Danilo Kraljice, Donje Polje, Dubrava kod Šibenika, Goriš, Gradina, Grebaštica, Jadrtovac, Kaprije, Konjevrate, Krapanj, Lepenica, Lozovac, Mravnica, Perković, Podine, Radonić, Raslina, Sitno Donje, Slivno, Vrpolje, Vrsno, Zaton, Zlarin, Žaborić i Žirje.

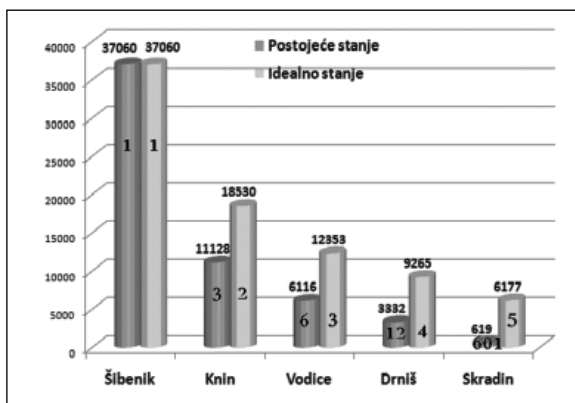
¹¹ Naselja grada Knina su: Golubić, Kninsko Polje, Kovačić, Ljubač, Očestovo, Plavno, Polača, Potkonje, Radljevac, Strmica, Vrpolje i Žagrović.

Treći grad po veličini je Vodice, koji ima 6.116 stanovnika. Broj stanovnika Vodica nalazi se šest umjesto tri puta u broju stanovnika Šibenika, ali je to i jedini grad u Porječju koji ima značajan porast stanovništva između dva popisa. On je narastao za 1.066 novih žitelja (indeks iznosi 121), što se moglo i očekivati budući da se radi o turističkom području. Vodicama se može pribrojiti još 9 ruralnih naselja koja broje nešto više od polovice stanovništva grada (3.291 stanovnik)¹².

Četvrti grad po veličini je Drniš, koji je prema popisu 2001. imao 3.332 stanovnika. Umjesto da se broj stanovnika Drniša nalazi četiri puta u broju stanovnika Šibenika, on je tek dvanaesti dio veličine Šibenika. Ovaj je grad u odnosu na 1991. izgubio najviše stanovnika (1.321, ili indeks pada je 72). U njemu je prije rata živjelo etnički mješovito stanovništvo, pa povratak nije teкао tako brzo kao u drugim područjima. Ovome se gradu može pribrojiti još 26 semiruralnih okolnih naselja u kojima živi 5.263 stanovnika, čak više nego u samom Drnišu¹³.

Najmanje gradsko naselje u Porječju je Skradin, koji broji samo 619 stanovnika, ali ima izrazitu urbanu strukturu. Odnos broja stanovnika Skradina i Šibenika je 1 : 601, što još jednom potvrđuje neadekvatne odnose među gradovima Porječja. I Skradin je populacijski opao za stotinjak stanovnika, sa 716 na 619 stanovnika (indeks = 68). Ovome gradskom naselju se treba pribrojiti još 21 više ruralno naselje koje broji čak nekoliko puta više stanovnika (3.986)¹⁴.

Graf 13. Postojeći i idealni odnos među gradovima u Porječju

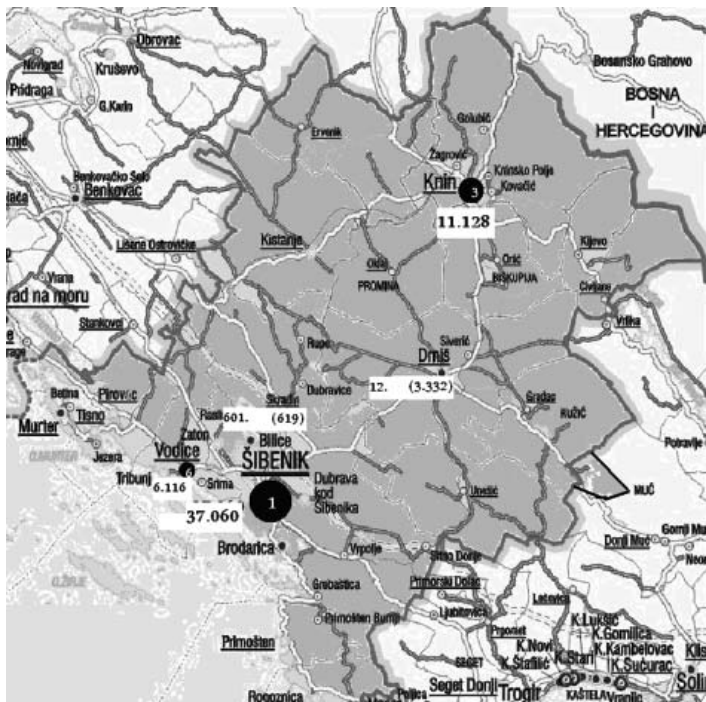
¹² Naselja grada Vodice su: Čista Mala, Čista Velika, Gačelezi, Grabovci, Prvić Luka, Prvić Šepurine, Srma i Tribunalj.

¹³ Naselja grada Drniša su: Badanj, Biočić, Bogatić, Brištane, Drinovci, Kadina Glavica, Kanjane, Kaočine, Karalić, Ključ, Kričke, Lišnjak, Miočić, Nos Kalik, Pakovo Selo, Parčić, Pokrovnik, Radović, Sedramić, Siverić, Širitovci, Štikovo, Tepljuh, Trbounje, Velušić i Žitnić.

¹⁴ Naselja grada Skradina su: Bičine, Bratiškovci, Bribir, Cicvare, Dubravice, Gorice, Gračac, Ičevo, Krković, Lađevci, Medare, Piramatovci, Plastovo, Rupe, Skradinsko Polje, Sonković, Vaćani, Velika Glava, Žažvić i Ždrapanj.

Iz prikazanih odnosa jasno se vidi kako se umjesto dva nalaze 3 Knina, umjesto tri šest Vodica, umjesto četiri Drniša 12 Drniša, i konačno, umjesto pet Skradina 601 Skradin u jednom Šibeniku.

Kartogram 4. Odnosi među gradovima u Porječju 2001.

Iz svega prikazanog može se potvrditi četvrta hipoteza koja glasi da je centralistički model teorije primarnog grada primjereniji u Porčjeju nego model pravila ranga veličine, te da je to jedan od uzroka loše gospodarske situacije u ovom prostoru.

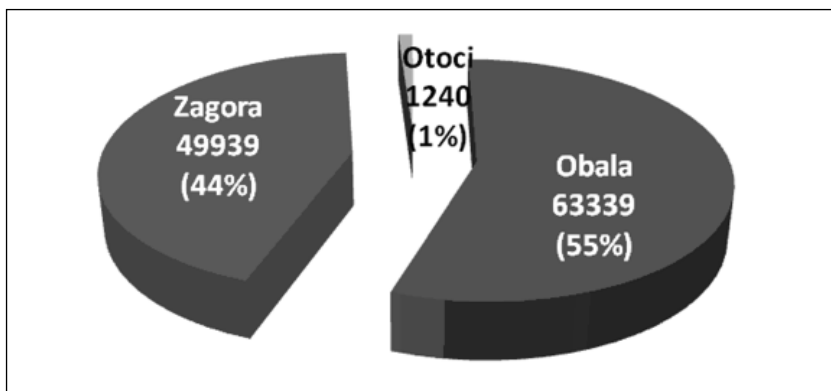
6. Kretanje stanovništva u obalnom, otočnom i zagorskom području

Postoje također značajne razlike između obalnih, zagorskih i otočnih naselja u Porčjeju. Iz narednog grafikona jasno se vidi da je najveći broj stanovnika smješten u obalnom, a najmanji u otočnom području.

Iz narednog grafikona jasno se vidi kako su zagorska naselja kontinuirano rasla sve do 1961. godine, nakon čega je započeo njihov lagani pad do 1991., a nakon toga drastičan pad pod utjecajem ratnih događanja.

Istovremeno su obalna naselja pod utjecajem procesa litoralizacije značajno i kontinuirano rasla. Tako je broj stanovnika u obalnim, posebno urbanim naseljima, narastao s 19.225 u 1857. na 63.339 u 2001. godini (rast od tri puta). Taj broj se dijelom alimentirao iz emigracije zagore, a dijelom i iz nekih drugih područja bivše Jugoslavije.

Graf 14. Broj stanovnika na obali, u zagori i na otocima 2001.

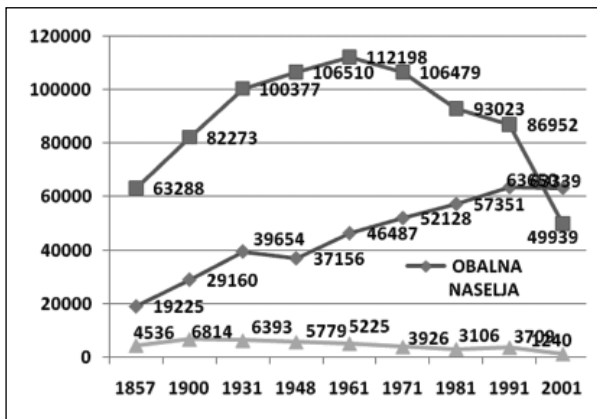

Stanovništvo otočnih (ruralnih) naselja se također velikim dijelom preselilo u obalno područje i to, također, uglavnom nakon 1961. godine, a to je preseljavanje bilo vrlo intenzivno, također, nakon 1991.

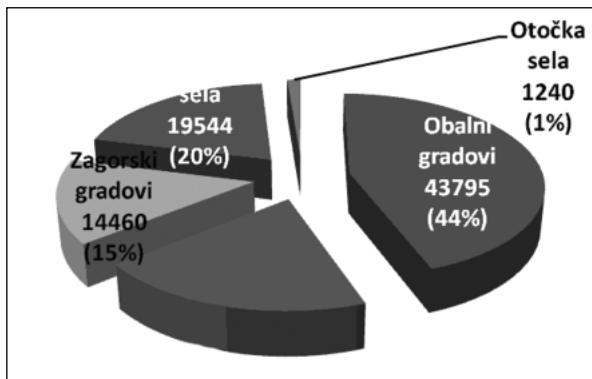
Isto tako, postoje značajne razlike u kretanju stanovništva po područjima. Porječja s obzirom na tipove naselja. Dok zagorska seoska naselja drastično demografski opadaju, obalna i zagorska gradska naselja imaju, s određenim oscilacijama, tendenciju rasta, kao i obalna seoska naselja.

Najveći broj stanovnika 2001. živi u obalnim gradskim naseljima, poslije čega slijede zagorska seoska naselja, pa obalna seoska naselja, i konačno, najmanje stanovnika živi u zagorskim gradskim naseljima. To se jasno vidi iz grafikona 16. Iz prikazanoga te iz sljedećeg grafikona je djelomično potvrđena i peta hipoteza koja glasi da će pod utjecajem turizma i procesa litoralizacije stanovništvo obalnog područja značajno rasti, a u zagori i na otocima, kao emigracijskim područjima, značajno opadati. Prvi dio hipoteze je dokazan, a drugi dio je dokaziv samo u slučaju seoskih naselja, dok je kod gradskih zagorskih naselja također primijećen stanovit rast broja stanovnika, s malom oscilacijom između dva zadnja popisa stanovništva.

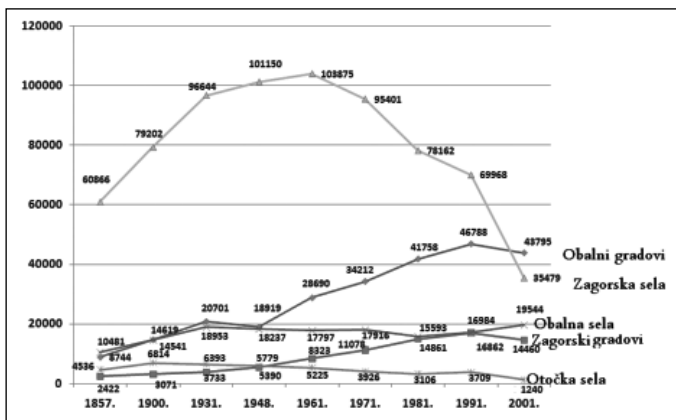
Graf 15. Kretanje broja stanovnika Porječja po područjima 1857.-2001.

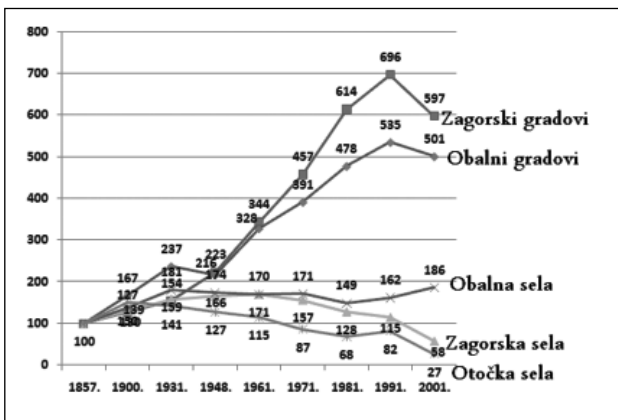
Graf 16. Broj stanovnika po tipovima naselja 2001.

Graf 17. Kretanje stanovništva po tipovima naselja u razdoblju 1857.-2001.

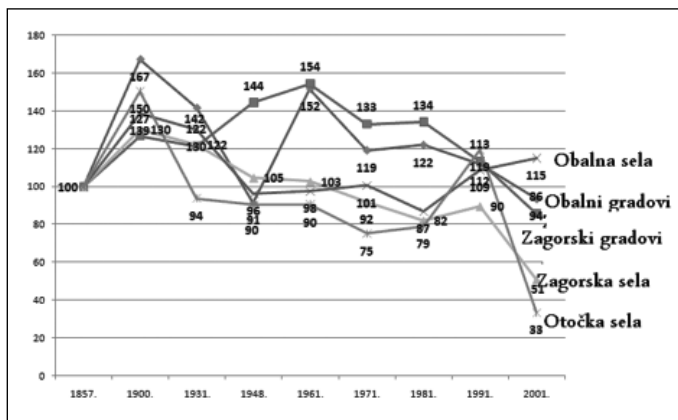

Graf 18. Bazni indeksi kretanja stanovništva po tipovima naselja u razdoblju 1857.-2001.

Iz grafikona 17, 18 i 19 jasno se vidi kako zagorska seoska naselja drastično populacijski opadaju već od 1961. godine, iako prije toga pokazuju izraziti demografski rast. Isto tako je očito kako su otočna seoska naselja započela gubiti stanovništvo još daleke 1931. godine, pa je bazni indeks u 2001. iznosio samo 27. Zagorski su gradovi pri tom imali relativno najviši porast stanovništva (bazni indeks = 597), a tek iza toga slijede obalni gradovi (indeks = 501). Posebno je izražen pad stanovništva od 1991. godine kada je pod utjecajem okupacije i rata veliki dio hrvatskog i srpskog stanovništva izbjegao u ostale dijelove Hrvatske i u inozemstvo.

Graf 19. Lančani indeks kretanja stanovništva po tipovima naselja u razdoblju 1857. - 2001.

Istovremeno broj stanovnika u obalnim gradskim naseljima, a u manjoj mjeri i u zagorskim gradskim naseljima, kontinuirano raste od prvog do predzadnjeg popisa, nakon kojega ima blagi pad broja stanovnika, kao uostalom i svi ostali tipovi naselja osim obalnih seoskih naselja.

I konačno, broj stanovnika u seoskim obalnim naseljima raste do 1931. godine, nakon čega opada sve do 1981. godine, a nakon toga značajno raste.

7. Zaključci

Iz prikazanoga se neosporno može zaključiti kako je većina postavljenih hipoteza dokazana, pri čemu je treća dokazana samo djelomično.

Tako je analiza dokazala kako su procesi urbanizacije zajedno s procesima deruralizacije i deagrarizacije uzeli maha u ovom prostoru, iako daleko manje nego na razini Hrvatske u cijelosti. Isto tako, dokazan je određeni gubitak stanovništva u cijelosti u Porječju, koji je veći ako se radi o ruralnim i prigradskim stanovnicima Zagore i otoka, ali je u obalnom pojasu u kontinuitetu prisutan stanoviti rast stanovništva, pogotovo urbanoga. Također, zabilježen je stanoviti porast urbanog stanovništva i u Zagori, iako je ona više bila izložena ratu nego obalni pojas.

S obzirom na porast obalnog stanovništva dokazana je i hipoteza o litoralizacijskim procesima, bar što se naseljavanja stanovništva tiče, jer su stanovnici iz zagore i s otoka naselili obalni pojas, pa se osim Šibenika kao centralnog grada, značajno razvijaju i okolna obalna naselja (Pirovac, Vodice, Primošten, Rogoznica, ali i bliža naselja poput Brodarice i Jadrtočca). Iako to nisu procesi koji u zapadnim zemljama predstavljaju procese suburbanizacije, može se konstatirati kako se na jedan novi način razvijaju i ti procesi.

Može se također pouzdano tvrditi kako je u ovom prostoru prisutna centralistička shema organizacije gradova, što se jasno vidi po odnosu između prvog i ostalih gradova u sustavu, koja je sličnija teoriji centralnog mjesta nego pravilu ranga veličine, što je vrlo nepovoljno za Porječje jer daje lošije gospodarske efekte.

Slobodno se može konstatirati kako su pojedina seoska naselja, pod utjecajem zadnjih ratnih događanja i kontinuiranog pada nataliteta, gotovo ispražnjena, pa ne samo da imaju po nekoliko stanovnika (ne radi se tu samo o Srbima, već isto tako i o Hrvatima koji se nisu vratili u svoje mjesto boravka), već je to uglavnom i starije stanovništvo. Zato bi u sljedećim godinama trebalo istražiti koje su se etničke skupine u većoj mjeri vratile u mjesto boravka, kakve su spolne, dobne, obrazovne i druge socijalne karakteristike povratnika (radni status, povrat imovine, položaj u zanimanju i sl.), te kakav je stav tih stanovnika prema državnim i društvenim institucijama.

Kada se gledaju određeni trendovi razvitka populacije, treba posebno voditi računa o dugoročnim i kratkoročnim tendencijama. Tako, gledano dugoročno, u ovim prostorima postoji tendencija porasta populacije u kontinuitetu sve do 1961. godine. Nakon toga, posebno u ruralnim naseljima Zagore i otoka, stanovništvo ima tendenciju pada. Dijelom je to uvjetovano procesima deagrarizacije, deruralizacije i analogno tome procesima urbanizacije (migracije prema gradovima), a dijelom tendencijom pada stopa nataliteta i porasta stopa mortaliteta, što je rezultiralo negativnim prirodnim prirastom već i prije 21. stoljeća koji je početkom stoljeća dostigao -2,2 promila, a šest godina kasnije čak i -5 promila. Prirodni prirast u Porječju je osim toga kontinuirano niži nego što je u prosjeku Hrvatske, premda je u novom stoljeću i hrvatski prosjek prirodnog prirasta negativan (ali s tendencijom popravljajanja).

Postavlja se na kraju pitanje: Što se ubuduće može očekivati u Porječju Krke? Sudeći po prikazanim tendencijama, ubuduće se može očekivati nastavljajanje prikazanih procesa. Prije svega, procesa urbanizacije i porasta broja stanovnika u pet gradova, ali i još veća populacijska devastacija smanjivanjem stope prirodnog prirasta. S obzirom na problem prostorne ograničenosti, Šibenik se neće više mnogo širiti, ali će se popunjavati sva prigradska naselja, kao i spomenuta turistička naselja (Pirovac, Vodice, Primošten i Rogoznica). Također se može očekivati i porast broja stanovnika zagorskih urbanih naselja (Knin, Drniš i Skradin).

BIBLIOGRAFIJA:

1. Bergel, E. (1955.) *Urban Sociology*. New York: Mc Grow-Hill Book Company.
2. Berry, B.J.L. (1965.) *Research Frontiers in Urban Geography*. In Hauzer, Ph.M. and Scnore, L.F. *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley and Sons.
3. Bjelajac, S. (1980.) *Naselja šibenske subregije - urbo-sociološka studija u okviru izrade Prostornog plana Zajednice općina Split*. Šibenik: Općinski zavod za urbanizam Šibenik, str. 1-50.
4. Bjelajac, S. (1981.a) *Aktualno stanje i problemi urbanizacije u Dalmaciji: teze za diskusiju*. Split: *Pogledi*, br. 4; Vol. 11.
5. Bjelajac, S. (1981.b) *Neki društveni uvjeti urbanizacije i prostornog planiranja*. Split: *Pogledi*, br. 4; Vol. 11.
6. Bjelajac, S. (1982.) *Dalmatinsko selo danas: proizvodno ili rezidencijalno područje?*. *Pogledi*, br. 4; Vol., 12.
7. Bjelajac, S. (1983.) *Disperzna mreža centralnih naselja i budućí ravnomjerniji razvoj Dalmacije*, Beograd: *Komuna*, br. 7-8.

8. Bjelajac, S. (1985.) *Urbana disperzija - između mogućnosti i nužnosti*. Split: Pogledi, Br. 4.
9. Bjelajac, S.; Poljičak, I. (1989.) *Socio-demografska analiza naselja Tribunj*. Šibenik: Urbanistički biro "Prostor-Šibenik".
10. Bjelajac, S.; Poljičak, I. (1989.) *Socio-demografska studija naselja Skradin*. Šibenik: Urbanistički biro "Prostor-Šibenik".
11. Bjelajac, S. (1992.) *Rezidencijalna segregacija u urbanoj sredini – doktorska disertacija*. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
12. Bjelajac, S. (2001.) *Reconstructing Regions: The Case of Croatia*. In *Reconstructing Multiethnic Societies: The Case of Bosnia-Herzegovina* / Sokolović, Džemal; Bieber, Florian (ur.). Aldershot, Burlington, Singapore, Sydney: Ashgate.
13. Bjelajac, S. (2003.) Sociodemografske karakteristike splitsko-dalmatinske županije početkom devedesetih. Split: *Zbornik radova* Fakulteta prirodoslovno matematičkih znanosti i odgojnih područja.
14. Cvitanović, A. (1974.) /ur./ *Geografija SR Hrvatske* knj. 6, Zagreb: Školska knjiga.
15. Čaldarović, O. (1987.) Socijalna pravda i nejednakosti – prilog razmatranju socijalne stratifikacije u urbanoj sredini. Zagreb: *Revija za sociologiju*, br. 1-2.
16. Filipić, P. (1985.) /ur./ *Osnove dugoročnog razvoja Dalmacije*. Split: Ekonomski fakultet.
17. Hrženjak, J. (1983.) *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Liber.
18. Jefferson, M. (1939.) The Law of the Primate City. *The Geographical Review*, br. 29.
19. Korenčić, I. (1979.) *Stanovništvo i naselja Hrvatske od 1857. do 1971*. Zagreb: JAZU.
20. Lampard, E. (1965.) Historical Aspects of Urbanization. In Hauzer, Ph.M. and Scnore, L.F. *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley and Sons.
21. Mayer, H. (1965.) *A Survey of Urban Geography*. In Hauzer, Ph.M. and Scnore, L.F. *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley and Sons.
22. Meyerson, M. and Benfield, E. C. (1955.) *Politics, planning and the Public Interest*. London: The Free Press of Glencoe and Collier-Macmillan Limited.
23. Migotti, B. (1990.) *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti, Zavod za arheologiju.
24. Mihevc, P. (1982.) Značilnosti poselitve ruralnega prostora Slovenije. Ljubljana: *Ekonomska revija* št. 3-4.

25. Pjanić, Lj. (1980.) *Politička ekonomija prostora*. Beograd: Savremena administracija.
26. Rogić, I.; Salaj, M. (1999.) (ur.) *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Zavod za prostorno planiranje Ministarstva prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske.
27. Shevsky, E.; Bell, W. (1955). *Social Area Analysis: Theory, Illustrative Application, and Computational Procedures*. Stanford: University Press.
28. Sjoberg, G. (1965.) *Cities in Developing and Industrial Societies*. Hauzer, Ph.M. and Scnore, L.F. *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley and Sons.
29. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* (2003.) Zagreb: Državni zavod za statistiku.
30. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* (2004) Zagreb: Državni zavod za statistiku.
31. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* (2005.) Zagreb: Državni zavod za statistiku.
32. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* (2006.) Zagreb: Državni zavod za statistiku.
33. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* (2007.) Zagreb: Državni zavod za statistiku.
34. Šimunović, I. (1986.) *Grad u regiji*. Split: Marksistički centar Split.
35. Štambuk, M.; Rogić, I.; Mišetić, A. (2002.) (ur.) *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
36. Vresk, M. (1980.) *Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
37. Vresk, M. (2002.) *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
38. Vrišer, I. (1978.) *Regionalno planiranje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
39. Wirth, L.(1938) *Urbanism as a Way of Life*. *American Journal of Sociology*, No. 44.

Slobodan Bjelajac

UDC: 314.145(497.5)(282.24 Krka)

316.334.55/.56(497.5)282.24 Krka

Review paper

SETTLEMENTS AND POPULATION DEVELOPMENT IN THE RIVER KRKA BASIN

Summary: *This text is part of the project Titius, dealing with the river Krka basin in the following three years. This is just the first stage of research concerned with settlements and population development. Certain population structures, as well as their changes during the past two censuses, will be shown in the next stage. The third stage will deal with a research and evaluation of the population confidence in the governmental and social institutions, as far as its milieu is concerned.*

This text consists of three parts. The first part establishes the definitions of urban, rural, and suburban settlements, as well as the processes of urbanisation and suburbanisation. There are five hypotheses. The second part of the text focuses on the analysis of these terms and processes by using statistical data. The third part contains the conclusions drawn from the analysis.

The population of the River Krka basin had been continually increasing with small oscillations, however, from 1961. onwards it began to decrease, showing a drastic decrease between the two last censuses.

However, such a development is not the same in all types of settlements. Thus, urban settlements, regardless of the area in which they are located, exhibit a decrease in population between the last two censuses, while the rural coastal settlements at the same time indicate an increase in population.

And, finally, the urban settlements of the River Krka basin are clearly centralised, since the biggest city in the region is three times as big as the second largest city. Besides, the relationships between other urban places and the central city are even tighter, which would not seem to indicate a favourable economic trends for the entire basin.

Key words: *urbanisation, littoralisation, city, village, semi-urban settlement.*

Slobodan Bjelajac

UDC: 314.145(497.5)(282.24 Krka)

316.334.55/.56(497.5)282.24 Krka

Lavoro chiaro

**ABITATI E MOVIMENTI DELLA POPOLAZIONE NEL BACINO
DELLA FIUME CHERCA**

Riassunto: *Questo testo presenta una parte del progetto Titius il quale elaborerà del Bacino per tre anni. Questa è la prima parte della ricerca degli abitati e del movimento della popolazione. Nella seconda fase presenteranno le strutture ed i cambiamenti determinati delle strutture della popolazione tra i ultimi due censimenti. La terza fase consisterà nella ricerca della popolazione della confidenza nelle istituzioni statali e sociali nel proprio ambiente.*

Questo testo è composto da tre parti. Nella prima parte si parla delle definizioni della città, del villaggio, degli abitati misti ed anche del processo della urbanizzazione. Qui si pongono otto ipotesi per tutto il progetto, da quale solo le prime cinque sono comprovate completamente o parzialmente. Nella seconda parte si fa l'analisi di questi concetti e processi con i dati statistici e nella terza parte si tirano le conclusioni da queste analisi.

La popolazione del Bacino cresceva continuamente con le piccole oscillazioni, e da 1961 è cominciata la diminuzione demografica con la caduta drastica tra i ultimi due censimenti.

Intanto, tal movimento non si riferisce a tutti gli abitati. Quelli abitati urbani nonostante dove si trovano hanno la diminuzione demografica tra i ultimi due censimenti, mentre gli abitati rurali litotrali anche in questo periodo mostrano la crescita della popolazione.

Finalmente, le città del Bacino della Fiume Cherca sono organizzati centralizzatore, perché la città più grande è tre volte più grande da quell'altra città che è la seconda della grandezza, e questo non dà una buona prospettiva economica del Bacino.

Parole chiavi: *urbanizzazione, litoralizzazione, città, villaggio, abitato misto.*